

• ЗІБРАННЯ ТВОРІВ •

УМБЕРТО ЕКО

ЯК НАПИСАТИ
ДИПЛОМНУ РОБОТУ
ГУМАНІТАРНІ НАУКИ

Харків
«ФОЛІО»
2026

I. ЩО ТАКЕ ДИПЛОМНА РОБОТА І НАВІЩО ВОНА ПОТРІБНА

I.1. Навіщо пишуть диплом і що він таке

Дипломна робота має від ста до чотирьохсот сторінок, на яких студент досліджує проблему за своєю спеціальністю. Дипломна робота, згідно із законом, необхідна для отримання свідоцтва про вищу освіту. Склавши всі належні іспити, студент створює дипломну роботу та подає її на розгляд дипломної комісії. Комісія вислуховує характеристику керівника (який курував дипломника) та відгуки опонента чи опонентів. Опоненти, зокрема, ставлять дипломнику запитання. Під час обговорення (захисту) щось кажуть і члени комісії. У виступах керівника й опонента підкреслюють плюси (і мінуси) наданої роботи, а від того, як дипломник зуміє захистити свій власний текст, залежать висновки комісії й оцінка праці. Зваживши на екзаменаційні оцінки за всі роки навчання, комісія оголошує рішення про остаточний бал, а також вирішує, чи привласнити диплому «відзнаку» й чи рекомендувати «до друку». Принаймні приблизно такою є система в більшості гуманітарних закладів вищої освіти.

Усе сказане дає уявлення про формальні вимоги до диплома та про ритуал захисту, але мало що пояснює по суті цього самого диплома. Насамперед, чому, щоб закінчити ЗВО, потрібно писати диплом?

До речі, зовсім не в усіх закордонних університетах цього вимагають. Є країни, де закінчити курс на різних рівнях можна й без написання дипломної роботи. У деяких країнах є перший ступінь вузівського навчання, що загалом співвідноситься

з нашим дипломом, але він не називається повною вищою освітою і для нього просто потрібно скласти певний набір іспитів або, за бажанням, представити роботу скромнішого масштабу на зразок курсової.

В інших країнах є кілька ступенів вищої освіти та «стажуваль», кожен ступінь завершується випускним твором. Найкапітальніший із цих творів там називають «дисертацією», яку пишуть в аспірантурі, а в аспірантуру йдуть лише ті, хто має намір залишитись у науці. У різних країнах цей ступінь позначають різними словами, я називаю його на англійський манір, прийнятий тепер уже повсюдно, — PhD (Philosophy Doctor, доктор філософії). Так титулюють усіх кандидатів і докторів гуманітарного профілю — від соціологів до викладачів грецької мови. Для інших царин застосовують інші скорочення, наприклад MD (Medicine Doctor, доктор медицини).

Як відомо, для здобуття кандидатського ступеня (PhD) необхідно написати дисертацію, тоді як для атестату про вищу освіту потрібно написати дипломну роботу.

Дипломна робота — професійна перевірка, це не дисертація, яка є академічною перевіркою. Дисертація має бути оригінальною; у ній кандидат доводить, що як науковець він може сприяти розвитку науки, якою має намір займатися. Дисертацію захищають не у двадцять два роки, як диплом, а в більш зрілому віці, інколи навіть у сорок чи п'ятдесят років, хоча, звісно, бувають і дуже молоді дисертанти. Чому потрібно так багато часу на розгойдування? Саме тому, що йдеться про оригінальну роботу, для якої необхідно, природно, бути знайомим із тим, що сказали на цю тему інші вчені, але також потрібно «відкрити» щось своє, чого інші вчені не казали. (Коли йдеться про «відкриття» в гуманітарній галузі, це не щось епохальне на кшталт поділу атомного ядра, теорії відносності чи лікування раку. «Відкриття» можуть бути вельми скромними, зокрема, «науковим» результатом вважається і нове прочитання та тлумачення класичного тексту, і знахідка рукопису, що проливає

додаткове світло на біографію письменника, і систематизація матеріалу з будь-якого питання, що надає єдність набору ідей, розкиданих усюди потроху.)

У будь-якому разі дисертант створює працю, з якою, бодай загалом, іншим фахівцям необхідно ознайомитися, адже в ній міститься щось нове (див. пункт II. 6.1).

Чи схожа ситуація з дипломною роботою? Аж ніяк. Диплом пишуть у двадцять два роки, коли людина складає випускні університетські іспити, диплом не є завершенням довгої продуманої праці, свідченням остаточної зрілості. Дипломи найкращих студентів іноді не поступаються дисертаціям, але загалом диплом — річ скромніша. Університет не вимагає новаторства за будь-яку ціну. Правомірні навіть дипломи-компіляції.

У компілятивній дипломній роботі студент просто демонструє, що зумів критично опрацювати більшу частину наявної літератури (тобто книг і статей, присвячених темі диплома) і виразно викласти прочитане, співвідносячи різні точки зору, пропонуючи в такий спосіб тлумачний огляд, цілком імовірно, корисний як інформація для серйозних фахівців, які цим не займалися.

Із цього випливає перша порада: зрозуміти, *яку роботу ви плануєте, компілятивну чи дослідницьку*. Дослідницька буде довшою та більш трудомісткою. Компілятивна теж може виявитися довгою та трудомісткою (існують компіляції, на які знадобилися роки), але, зазвичай, із компіляцією менше турбот і менше ризику.

Вибрати диплом-компіляцію не означає відрізати собі шлях до науки. Компіляція цілком може бути проявом особливої серйозності молодого наукового працівника, який, перш ніж почати винаходити, вивчає матеріал прискіпливо, докладно, за документами.

Протилежним типом є дипломи з претензією на дослідження, які мають, однак, сліди поспішності, і це кепські дипломи, вони дратують читача і ніяк не збагачують того, хто їх писав.

Загалом, вибір між дипломом-компіляцією та дипломом-дослідженням залежить від зрілості та працездатності студента. Часто, на жаль, на цей вибір впливають і матеріальні причини. Без сумніву, у студента-заочника чи вечірника менше часу, менше сил і часто менше коштів, отже, і менше можливостей для тривалого наукового пошуку (зокрема, пов'язаного і з купівлею дорогих рідкісних книг, і з поїздками до далеких архівів та бібліотек, на конференції тощо).

На жаль, не можу порадити, як розв'язати цю проблему. У всьому світі та в усі часи наука була привілеєм заможних. Нині з'явилися стипендії, гранти на поїздки, обмін з іноземними ЗВО. Не можна сказати, щоб це розв'язувало всі проблеми для всіх студентів. В ідеалі, певна річ, добре, якби держава оплачувала навчання, як роботу, підтримувала талановитих учених, і добре було б, якби перестали вимагати посвідчення для проформи під час вступу на службу, просування по службі, проходження за конкурсом.

Однак наші університети відображають наш суспільний устрій, і таке життя, тож можемо лише мріяти, щоб студенти будь-якого походження мали рівні перспективи. А поки що можу порадити, як успішніше розв'язувати проблему дипломної роботи за той час, який ви маєте у своєму розпорядженні, з тими засобами, які є, і з огляду на індивідуальні нахили кожного.

1.2. Кому адресовано цю книгу

За такої системи, звісно, багато учнів пишуть дипломну роботу *з-під палиці*, бо інакше їм не дадуть диплом про вищу освіту і вони не отримають тих привілеїв, заради яких вступали до університету. Це можуть бути й студенти років со-рока. Якщо вони думають знайти в мене рекомендацію, як їм упоратися з дипломом за місяць, отримати якусь оцінку та покінчити з цією справою, відповідь проста: *цю книгу їм*

читати не потрібно. Вони — жертви безглуздої бюрократичної машини, змушені захищати диплом заради проформи, і для них я пропоную два рішення: 1) або витратити певну суму й замовити текст у когось досвідченого, 2) або взяти чужий диплом, захищений десь далеко й давно. Краще не списувати з опублікованих текстів, навіть з іноземних, тому що більш-менш обізнаному викладачеві вони, можливо, й траплялися. Але, загалом, неможливо захистити диплом у Мілані, якщо колись пройшов комісію в Катанії; природно, раджу заздалегідь дізнатися більше про керівника й опонента, чи не працювали вони колись в Університеті Катанії. Тож, як бачимо, навіть варіант із плагіатом містить елемент дослідницької роботи!

Певна річ, згадані вище поради *протизаконні*. Це все одно що навчати: «Якщо тебе привезли на швидкій, а лікар відмовляється тебе оглянути, погрожуй йому ножем». В обох випадках ідеться про реакції відчаю. Я даю парадоксальні поради саме для того, щоб наголосити, що до завдання автора не входить упорядкування соціального устрою й чинного законодавства країни.

Повернімося до книги. Вона адресована тим, хто, не будучи мільйонером і не маючи в розпорядженні десять років для університетських студій після кругосвітнього круїзу, має намір присвячувати диплому розумний час, по кілька годин щодня, і хоче написати таку роботу, що дасть йому певну інтелектуальну радість і буде корисною навіть після університету; тому, хто, визначивши сам собі межі (нехай навіть скромні) визначеного завдання, хотів би виконати роботу з усією серйозністю. Серйозно можна підходити і до збирання фантиків, було б фантики розсортовано за темами, періодами та стилями. Якщо вирішили не заходити раніше 1990 року, чудово; аби з 1990-го й надалі було зібрано все, що можливо. Звісно, залишиться певна різниця між вашою колекцією та Лувром, але хороша колекція фантиків краща, ніж кепська картинна галерея. Те саме стосується і диплома.

1.3. Як дипломна робота може стати у пригоді після університету

Є два способи зробити так, щоб диплом був корисним і після захисту. По-перше, певна річ, обрати таку тему, що згодом перейде в ширше дослідження на багато років наперед, за наявності бажання та здібностей.

Але навіть і не науковому працівникові, а, скажімо, директору туристичної агенції згодиться досвід роботи над дипломом «Від першого до остаточного варіанту “Заручених” Мандзоні». Адже для написання диплома йому доведеться: 1) чітко сформулювати тему; 2) зібрати матеріал з історії питання; 3) упорядкувати матеріал у систему; 4) осмислити зібраний матеріал; 5) надати матеріалу органічної форми; 6) подбати, щоб читач, по-перше, тямив, про що йдеться, а по-друге, міг самостійно звернутися до цитованих документів і скласти про них власне враження.

Це означає, що робота над дипломом вчить розважливості та систематичності. Набувається метод. Людина вчиться створювати придатний для вживання текст. Отже, *не така важлива тема роботи, як досвід її створення*. Хто здатен ґрунтовно підготувати порівняння двох редакцій мандзоніївського роману, зуміє й правильно організувати базу даних своєї туристичної агенції. Автор цього керівництва опублікував уже не один десяток книг, і всі вони на різні теми, але саме досвід першої книги дав змогу з'явитися всім наступним, а першою, до речі, була розгорнута публікація диплома. Можу сказати, що і переваги, і недоліки моїх наступних книг випливають із того, як була написана та сама перша. З роками виробляється набір прийомів, накопичуються знання, але підхід до цих нових накопичених знань зазвичай визначається саме тим, яким шляхом людина на початку йшла до знань, яких іще не мала.

Коротко кажучи, написання диплома — це як тренування пам'яті. У кого на схилі років гарна пам'ять, ті тримали свою міцну пам'ять із юності. І не має значення, чим вони її

підживлювали: переліченням першого-другого-запасного складів команд вищої та першої ліги, чи віршами Гомера, чи династіями японських імператорів. Певна річ, приємніше тренувати пам'ять на матеріалі, який людині цікавий або корисний. Але й запам'ятовування непотрібних речей також є чудовою гімнастиком. Отже, хоч і веселіше писати диплом із привабливої теми, усе ж тема менш істотна, ніж метод опрацювання та досвід отримання результатів.

Зокрема, якщо братися до справи з розумом, жодна тема не здається безглуздою. За правильного ставлення можна вичавити корисні висновки навіть із чогось далекого чи другорядного. Маркс писав диплом не з політекономії, а про двох грецьких філософів: Епікура та Демокрита. І це не випадковий казус. Цілком імовірно, що Маркс поставив і розв'язав проблеми історії й економіки з такою теоретичною глибиною саме тому, що добре освоївся зі своїми філософами. Надивившись на випускників, які спершу захищали дипломи з Маркса, а потім пішли працювати в капіталістичні концерни, складно погодитися з поширеною думкою про те, що вибір теми настільки визначає життя.

I.4. Чотири найпростіші правила

Часто вибір теми студенту нав'язує науковий керівник. Намагайтеся відбитися.

Звісно, не в тому разі, якщо керівник дає вам слушну й бажану пораду! Неприйнятними я вважаю ситуації, описані в підрозділі II.7 («Як не дати науковому керівнику сісти вам на карк») — це коли поганий викладач; заздалегідь вилучимо й інші випадки, коли поганий сам студент, який нічим не цікавиться і готовий робити будь-що з будь-якою темою, аби лише якнайшвидше скинути із себе цей вантаж.

Мої герої — студент, який має інтереси, і викладач, який готовий ці інтереси розвивати.

У такому разі вибір теми має відповідати чотирьом вимогам.

1) *Тема має відповідати нахилам конкретного студента* (тобто відповідати темам іспитів, прочитаним книгам, а також політичній, ідейній і духовній культурі випускника).

2) *Основні тексти мають бути досяжні* (тобто фізично доступні для конкретного студента).

3) *Основні тексти мають бути осяжні* (тобто інтелектуально посильні для конкретного студента).

4) *Вибрана методологія має реально відповідати можливостям конкретного студента.*

Записані в стовпчик, ці чотири умови здаються надто явними й узагальнено мають приблизно такий вигляд: «Хто береться за диплом, має братися за такий диплом, який йому личить». Що ж, чудово, нехай це моторошна банальність, але я бачив, скільки дипломів зазнало фіаско через те, що від самого початку проблему не поставили саме так тривіально¹.

У наступних розділах буде сказано, з чого студенту, який запланував роботу, варто розпочати й чим закінчити.

¹ Можна було б додати п'яте правило: студент має правильно обрати керівника. Буває, що просять (за дружбою чи з лінощів) викладача спеціальності А взяти дипломника за спеціальністю Б. Викладач погоджується (з дружби, марнославства чи байдужості), а потім не в змозі керувати роботою.

ЗМІСТ

Передмова	3
I. Що таке дипломна робота і навіщо вона потрібна	7
I.1. Навіщо пишуть диплом і що він таке	7
I.2. Кому адресовано цю книгу	10
I.3. Як дипломна робота може стати у пригоді після університету	12
I.4. Чотири найпростіші правила	13
II. Вибір теми диплома	15
II.1. Монографічна чи оглядова?	15
II.2. Історична чи теоретична?	20
II.3. На класичному матеріалі чи сучасному?	23
II.4. Скільки часу запланувати на диплом?	25
II.5. Чи потрібно знати іноземні мови?	30
II.6. Наукова чи політична тема?	35
II.6.1. Що означає «наукова»?	35
II.6.2. Історико-теоретичні теми чи злоба дня?	41
II.6.3. Як перетворити журналістську тему на наукову?	44
II.7. Як не дати науковому керівнику сісти вам на карк?	52
III. Збирання матеріалу	55
III.1. Доступність джерел	55
III.1.1. Що є джерелом наукової роботи?	55
III.1.2. Першоджерела та вторинні джерела	60
III.2. Складання бібліографії	65
III.2.1. Як працювати в бібліотеці	65
III.2.2. Попередня бібліографія. Картки	69
III.2.3. Бібліографічний запис книги	74
III.2.4. Досвід пошуку в міській бібліотеці	92
III.2.5. А як щодо читання цих книг? І в якому порядку читати?	117

IV. План роботи, розмітка та конспектування	120
IV.1. Зміст, він же — робоча гіпотеза.	120
IV.2. Картки та конспекти.	129
IV.2.1. Різні види карток: навіщо їх використовують	129
IV.2.2. Розмітка первинних джерел.	137
IV.2.3. Конспектування вторинних джерел	140
IV.2.4. Про наукову смиренність.	148
V. Як писати текст	151
V.1. До кого ви звертаєтесь.	151
V.2. Інтонація	153
V.3. Цитування.	162
V.3.1. Коли та як цитують: десять правил.	162
V.3.2. Цитата — парафраз — плагіат	172
V.4. Підрядкові примітки	174
V.4.1. Навіщо потрібні примітки.	174
V.4.2. Принцип «цитата — примітка»	177
V.4.3. Принцип «автор — дата»	181
V.5. Застереження, пастки, звичаї.	186
V.6. Про наукову гідність	189
VI. Оформлення диплома.	192
VI.1. Вибір принципу.	192
VI.1.1. Поля та інтервали	192
VI.1.2. Підкреслення та великі літери	194
VI.1.3а. Графічне оформлення пункту.	196
VI.1.3б. Графічне оформлення пункту	196
VI.1.3в. Текст починається відразу після цифр.	197
VI.1.4. Лапки й інші знаки	197
VI.1.5. Діакритичні знаки та транслітерація	200
VI.1.6. Пунктуація, наголоси, аббревіатури.	203
VI.2. Затекстова бібліографія	206
VI.3. Додатки	209
VI.4. Зміст	211
VII. Висновки	217